

Pomozi Péter

Morzsák a tartui magyar hungarológia történetéből

1923 szeptemberében vágyakkal teli fiatal magyar jogászprofesszor érkezett Tartuba. Zsebében az ősi egyetem megbízólevele, mely szerint őt nevezték ki a közigazgatási jog professzorává. Volt nála egy alapító okirat is, gróf Klebelsberg akkori kultuszminisztertől. A Tartui Magyar Tudományos Intézet megalapításáról rendelkezett benne.

A fiatal professzor két nappal egyetemi székfoglalója után, szeptember 28-án fogott az intézet szervezéséhez. Kecskemétről indult útnak, de Berlinen át érkezett, felvértelve Gragger módszerével, saját szavai szerint a „legnagyobb reményekkel eltelve”. Gragger hungarológia-koncepciója mégsem Csekey érkezésével lopakodott be az észak szellemi fővárosába. Gragger maga is járt Tartuban huszonhárom tavaszán, észak előadó- és tapasztalatszerző körútja során.¹ Március idusán, az egyetem pompás dísztermében együtt mondhatott ünnepi köszöntőt Virányi Elemérrel, az akkor már ott tanító első magyar lektorral.

Másfél év múltán Tartuban két magyar vendégprofesszor és a magyar lektor tanított. Működött a Magyar Lektorátus és a Magyar Tudományos Intézet, gyorsan gyarapodó könyvtárral, temérdek hazai folyóirattal. Kapcsolatok épültek külföldi és hazai magyarságtudományi műhelyekkel. Mindez ígéretes és szép kezdet volt. A kezdetek kezdetéhez azonban még jónéhány századot vissza kell nyúlnunk a múltba.

Báthory István jezsuita kollégiuma Tartuban

A tartui, akkor dorpati egyetem alapítólevelét 1632-ben írta alá Gusztáv Adolf svéd király. A város falai közt viszont már 1583 óta működött magasabb fokú oktatási intézmény, a jezsuita kollégium. Erről Lauri Vahre is említést tesz most napvilágot látott észak művelődéstörténetében. A kollégium alapításáról 1581-ben határozott Báthory István lengyel király, aki a Rettegett Iván cár ellen viselt sikeres hadjáratai következtében ekkor „Magnus Dux Livoniae” is volt, s így a mai Dél-Észtország felett is uralkodott. Az orosz trón megszerzését és a török visszaszorítását célzó nagyívű politikai koncepciója megvalósításában megakadályozta korai halála. 1625-ben a svéd kézre került városban politikai támogató nélkül maradt jezsuiták is beszüntették működésüket.

Erdélyi teológusok az Academia Gustavianán (1632-1656) és az Academia Gustavo-Carolinán (1690-1710)

Az 1632-ben alapított Dorpati Egyetemen, az Academia Gustavianán három erdélyi és egy magyarországi evangélikus teológus tanult. Az újra megnyitott svéd egyetemen, a századfordulón működött Academia Gustavo-Carolinán már seregnyi erdélyi szász, s egy magyar hallgató fordult meg. Az egyetem anyakönyve szerint az első magyar az 1643. október 26-án felvételre Jacobus Pinnerius Ungarus volt, de talán magyar anyanyelvű diákok tartoztak a matrikulába 1636. március 11-én, száznolcvankettediknek bejegyzett Johannes Alesius Czeckelius is. Ő a bejegyzésben erdélyiként szerepel.

Mivel a cári csapatok elől Pärnuba menekített svéd egyetem 1710-ben végképp megszűnt, az erdélyi és felvidéki vándordiákok is elmaradtak. Az 1802-ben I. Sándor alapította német tannyelvű cári egyetem művelődéstörténeti szempontból már jóval kevésbé érdekes. Megszűntek azok az okok, amelyek az erdélyi és magyarországi teológusokat a tizenhetedik században egy távoli lutheránus egyetemre vonzották.

Magyarbarát és magyarul értő professzorok a Tartui Egyetemen 1922 előtt

Az 1802-ben orosz fennhatóság alatt újraindult egyetemen az észti és finn nyelv együttes lektori posztjára hosszú ideig balti német származású tanárokat neveztek ki, akik a finnugor népek iránt semmilyen érdeklődést nem mutattak, így természetesen a magyar nyelv és kultúra iránt sem. Az első lektorok valószínűleg nem is tudtak az észti és a magyar nyelv távoli rokonságáról. Arról sincs tudomásunk, hogy a finn nyelvvel egyáltalán foglalkoztak volna. Az első észti származású észti lektor 1837 és 1841 között Dietrich Heinrich Jürgenson volt, aki a lív nyelvet is kutatta. 1838-ban Tartuban megalakult az Észti Tudós Társaság (Õpetatud Eesti Selts), melynek alapítói közt volt a Kalevipoeg születésének történetéből ismert Faehlmann és Kreutzwald is. E társaság már nemcsak a régi észti szövegek, hanem más finnugor nyelvű -lív, vót, cseremiszi, vogul, osztják- szövegek kutatását is célul tűzte maga elé. Faehlmann halála után 1851-től sajnálatosan hosszú ideig, egészen 1874-ig a balti német Carl Mickwitz volt az észti nyelv lektora, aki inkább cári bürokrataként tűnt ki, mintsem tudós tanáremberként. Más finnugor nyelvekkel nem foglalkozott, sőt, az észti nemzeti eposz, a Kalevipoeg észtföldi megjelenését is megakadályozta.

1874-ben végre nagy formátumú tudós, Mihkel Veske (1843-1890) kerülhetett az észti lektori helyre. Veske Lipcsében védte meg észti tárgyú doktori disszertációját. Az ő idejében a Tartui Egyetem kezdett komoly finnugor kutatóhellyé válni. Hosszabb időt töltött Magyarországon is, 1885-ben tudományos úton járt nálunk, Vikár Bélától vett magyar órákat észttanítás fejében. Veske 1887-től a Kazanyi Egyetem professzora lett, ottani esetleges hungarológiai tevékenységét homály fedi.²

Veskét 1889-től egyik tanítványa, Karl August Hermann (1851-1909) követte az észti lektori poszton. Hermann is magyarbarát professzor volt, s mint ként mestere, ő is a Lipcsei Egyetemen szerzett doktorátust. Ő vetette föl lektorátus helyett egy finnugor tanszék felállításának szükségességét, de javaslata visszhangtalan maradt, feltehetően eltűnt a politikai útvesztőkben. Az őt követő Jaan Jõgever nem foglalkozott magyarságtudománnyal.

Az 1918. február 24-én függetlenné vált Észtországban az észti lektorátust természetesen átszervezték, kibõvítették. Önálló finnugor tanszék alakult, balti-finn és a többi urali nyelvet tömörítõ finn-ugor nyelvészeti szakcsoporttal. Mindkét szakágnak saját vezetõ professzora volt. A balti-finn ág vezetõje elõször a finn Lauri Kettunen lett, utána 1944-ig az észti Julius Mark (1890-1959) lett. A finnugor nyelvészet elsõ professzora az észti Julius Mark (1890-1959) lett. 1919-tõl, az oktatómunka tényleges megindulásától 1944-es emigrálásáig volt vezetõ professzor. Mark többször járt Magyarországon, elõször 1912-ben. Kitûnõen ismerte nyelvünket, avatott szakértõje és lelkes ismertõtje volt a magyar irodalomnak. 1914-ben „Ungari antológia” címen 145 lapos válogatást jelentetett meg. Ebbe Mark irodalomtörténeti bevezetõje után Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, valamint a kor irodalmi divatjának megfelelõen Bársony István és Rákosi Viktor szemelvények kerültek. 1918 elõtt számos Jókai-mûvet is kiadtak, de ezek többsége tallinni kiadás. Egy azonban, a Szegény gazdagok, tartui, a Postimecsnél jelent meg 1897-ben.

A korszak tartui magyar vonatkozásaihoz tartozik az is, hogy az elsõ észti hetilap, az 1886-ban Pärnuból Tartuba hozott Postimecsben³ többször is megjelent magyar témájú írás, Petõfi-vers. Az újság rokoni vonzalmának jele, hogy a Monarchia évciben is „Ungari”-nak. Magyarországnak titulálta hazánkat az „Ausztria” szó használata nélkül, miközben az európai sajtó jelentõs része a magyarságot pusztán a nagy osztrák birodalom egyik néptörzsének tekintette.

A Magyar Lektorátus születése és működése 1941-ig. A Tartui Magyar Tudományos Intézet

Az első világháborút követően először létezett a történelem során három független finnugor állam. Magyarország számára mégis vészterhes időszak kezdődött. A trianoni békediktátum nemcsak súlyos területi-, gazdasági- és népvészteséget jelentett az országnak, hanem a kisantant államok létrejötte nyomán külpolitikai elszigeteltséget is, sőt az országra kényszeríteni kívánt egyoldalú külpolitikai orientációt is. A magyar intézetek, Collegium Hungaricumok életrehívásának (Berlin, Bécs, Párizs, Róma, Stockholm, Tartu stb.) - melyekre inséges időkben áldozott a magyar állam - egyik fontos célja éppen az volt, hogy Magyarországot, a magyar kulturális és tudományos életet népszerűsítve segítsenek oldani az elszigeteltséget, korrigálni az indokolatlanul kedvezőtlen magyarságképet. Ha nem is volt közvetlen nagypolitikai jelentősége a két államisággal bíró nyelvrokon iránti hivatalos közzeledésnek, mégis jelentős és sikeres lépés volt. Márcsak azért is, mert a rokonságesszmétől áthatott Észt- és Finnországban a kapcsolatépítés hivatalos helyeslésre, támogatásra számíthatott.

Észtországban a magyar kultúra és tudomány iránti szimpátia eleve adva volt. A finnugrisztika első professzorának magyarság iránti rokonszenvéről már esett szó. Marknak elévülhetetlen érdemei vannak a Magyar Lektorátus megszervezésében is. Alo Raun 1940-ben, *Az ötvenéves Julius Mark* című köszöntőjében szintén szót ejt erről. Az írás alatti szerkesztői megjegyzésben pedig, ami Virányi Elemértől származhatik, ezt olvassuk: „Az ő érdeme, hogy az első magyar lektort 1922 novemberében megválasztották.” A magyar lektorátus iránti igény Tartuban egyébként már 1919-ben, a finnugor katedra létrehozásakor felmerült, de ezt az igényt akkor a szétzilált Magyarország képtelen volt teljesíteni.

Kezdetben a Tartui Egyetem általános oktatási gondjain úgy is próbált enyhíteni, hogy egyes tanszékekre külföldi professzorokat hívott. A német dominancia ellensúlyozására javarészt a skandináv és a nyelvrokon országokból. Magyarországnak két rangos professzori helyet ajánlottak fel 1922-ben, de a magyar hatóságok téovázása miatt e lehetőségéről lemaradtunk.⁴ Később, némi szerencsével mégiscsak kijutott két professzor Tartuba. (Magyar vendégtanárok Tallinnban is dolgoztak.)

Az első tartui magyar lektort, Virányi Elemért (1897-194...) 1922 nyarán, észtországi tanulmányútja során szemelte ki Julius Mark. Virányi a pesti Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakos hallgatója volt, Eötvös-kollégista. Az első világháború miatt csak 19-ben kezdhetette tanulmányait. 1922. november 3-án úgy vált lektorrá⁵, hogy még nem is végzett a

bölcsészkaron. Záróvizsgáit a huszonhármas nyári szünetben tette le, ekkor védte meg doktori disszertációját is. Virányi nem sokáig maradt „magányos” magyar Tartuban. Hamarosan újabb tanár érkezett, Csekey István, akit az egyetem a közigazgatási jog rendes professzorává nevezett ki. Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter pedig megbízólevéllel látta el a Tartui Magyar Tudományos Intézet megalapítása céljából. Csekey a berlini, Gragger Róbert teremtette intézményben látottak szerint lázas sietséggel kezdett a munkához⁶. Hogy a berlini példa nyomán szeretne haladni, azt többször is nyilvánosan hangsúlyozta, például a tallini Päewolcht c. napilap vezércikkékként megjelent írásában, 1923. június 8-án: A Tartui Egyetem kebelében a berlini „Ungarisches Institut” mintájára, hasonló magyar intézetet állítanak föl. „Ez az intézet nem mint hivatalos orgánium, hanem mint társadalmi alakulat működne, függetlenül a követségtől⁷, de vele a lehető legjobb egyetértésben. /.../ A Tartui Egyetemen szervezendő Magyar Intézet munkaterve a berlini mintájára háromirányú volna: „1. A magyar művelődés tudományos kutatásának előmozdítása; 2. Előadások, szemináriumok által a magyar és a vele rokon nyelvek és Magyarország kultúrájának tanulmányozásába bevezetni a hallgatókat; 3. Forrás- és hianyanyag szolgáltatása felvilágosító és tanácsadó szervként. A „dorpai Magyar Intézetnek”, mint az egyetem hatáskörébe tartozónak teljes autonómiája lenne. A magyar kormánynak és a társadalomnak csak az a feladata, hogy azt könyvekkel, füzetekkel, térképekkel, adatokkal ellássa, anyagilag, szellemileg támogassa, védje, fejlessze.”

Csekey 1923. szeptember 28-án fogalmazta első beadványát a felállítandó intézet tárgyában. Ugyanezen év december elsején a Magyar Intézet az egyetemtól frissen vásárolt épületben, a Lai tőnav 36-ban két szobát kapott. Ide került a novemberben a Kultuszminisztérium és az Akadémia ajándékaként érkezett czerkötetes alapkönyvtár is, s a majd félszáz magyar folyóirat. A tavaszi szemeszterben Virányi Elemér is itt tartotta irodalomtörténeti előadásait és nyelvgyakorlatait. A spirituálisan létező Magyar Lektorátus így az intézet kebelében valódi otthonra lett. Sajnos az idilli állapot egy évig sem tartott. Tartu nem volt képes zökkenőmentesen magába szívni azt a rengeteg hallgatót és tanárt, akik az észt egyetem megalapítása után idescereglettek. A városban égető volt a lakáshiány, ezért az intézetnek el kellett hagynia alig fölavatott otthonát. A könyvtár és folyóiratolvasó különkerült. A helyzetre való tekintettel 1928-ban, hosszú huzavona⁸ után a magyar intézet mint a finnugor szeminárium tagozata működött tovább. A magyar állam az intézeti könyvtárat az egyetemnek ajándékozta, azzal a feltétellel, hogy azt mindig együtt kell tartania. Ekkor már ezerhatszáz kötetes volt az intézeti téka. Teljes, szakszerű katalógusát a magyarul folyékonyan beszélő tartui svéd lektor, Nils-Herman Lindberg készítette el.

Az első lektor, Virányi Elemér tizenegy szemeszter után, 1928 júliusában mondott búcsút Tartunak. Az Eesti Hoim szép méltató írásban emlékezett vissza munkájára. Az az öt és fél év, amíg Virányi és Csekey együttesen Tartuban voltak, valóban meghatározó volt az egész húszéves periódus szempontjából. Létrejött az Intézet, a Lektorátus, s ha nehézségek árán is, de sikeresen működött. Csekey szerkesztésében tudományos sorozat indult „Bibliotheca Hongarico-Estica Instituti Literarum Hungarici Dorpotensis”, később Tartuensis címen, amely 1936-ig folytatódott. 27 megjelent füzetéről tudok. Mindketten seregnyi ismeretterjesztő cikket írtak, észtföldről a magyaroknak, magyarföldről az észteknek. Virányi Gailit, Kivikas- és Tuglas- műveket fordított magyarra, többek között Kner Izidor impozáns gyomai, északi irodalmakat bemutató könyvsorozatának észti része számára. Csekey pedig számos észti alkotmányjogi és jogtörténeti témájú tanulmány szerzője. Rajtuk kívül ugyanebben az időszakban tartózkodott itt két évig Haltenberg Mihály, aki a geográfia rendes professzora volt Tartuban. Sokáig nemzetközileg is méltányolt könyvet írt Esztország földrajzáról, ezenkívül megindította az universitas földrajzi intézetének kiadványait. Rövid ittléte alatt 15 szám jelent meg belőle. Virányi Elemér távoztával a magyar lektori hely betöltetlen maradt. Minthogy a Tartui Egyetem azonban mindenáron meg akarta őrizni a Magyar Lektorátust, 1929-ben megbízta az intézeti könyvtárat katalogizáló svéd lektort, Lindenberget a magyarórák megtartásával. Nils-Herman Lindenberg Tartuba érkezte előtt a pesti egyetem svéd lektora volt, emellett a kortárs magyar szépirodalom lelkes fordítója. Kinevezése, ha átmeneti is, de megnyugtató megoldás volt. Az ő magyarórái már pontosan nyomkövethetők az egybeszerkesztett, nyomtatásban megjelent egyetemi tanrendekből. Eszerint kezdő és haladó nyelvi csoportot oktatott, előbbit heti három, utóbbit heti két órában. Ezenkívül szövegolvasást tartott, kortárs irodalmi szemelvények alapján, és a tanrend tanúsága szerint hetente egyszer magyar intézeti könyvtári szolgálatot.

1930 nyarán Klebelsberg gróf csere-megállapodást kötött a Tartui Egyetemmel tehetséges hallgatók kölcsönös fogadására. A megüresedett lektori helyet az első ilyen módon kijutott hallgató, Györke József töltötte be, nem sokkal ösztöndíjas kintléte után. Györke 1931 újév napján foglalta el helyét. Kitűnő nyelvész volt, de kevésbé színes hungarológus. Nyelvórákinálata a kint töltött évek során egyre gazdagodott, de irodalmi előadást csak egyetlenegyszer tartott, 36-ban, Vörösmarty lírájáról. 1935-ig irodalmi műveket csak a haladóknak szánt nyelvi kurzusain használt fel, mondattani szemináriumi „nyersanyagként”. Györke „átlagos” szemesztere kezdők számára hirdetett heti háromórás gyakorlati nyelvtanfolyamból, haladóknak

hirdetett heti egyórás társalgásból és valamilyen leíró nyelvtani szemináriumból állt, amelyhez irodalmi példákat használt.

Csekey hazatérte után Györke vette át a Bibliotheca Hungarica-Estica szerkesztését. Az 1928-as könyvtár-ajándékozási szerződésnek volt egy olyan pontja is, amely szerint magyar vendégprofesszor hiányában a lektor vezeti a Magyar Intézetet, a megfelelő észti professzor felügyelete mellett, aki természetesen Julius Mark volt. Bár Csekey hazautazása után a Györke periódus kevésbé volt látványos, de nem szabad elfeledni, hogy minden tennivaló az ő nyakába szakadt, szemben a 31 előtti időszakokkal, amikor legalább két magyar tanár tartózkodott itt, sőt, 1924 és 26 között három.

Csekey István és Virányi Elemért rengeteg megtiszteltetés érte, számos magas állami kitüntetést kaptak, még évckkel elutazásuk után is. Viszont Györke Józsefnél is több tehetség kezdte a magyartanulást, például a második világháború utáni korszak meghatározó egyénisége, Paula Palmcos.

Györke Józsefet 1937. január 1-től Fazekas Jenő követte. Debrecenben tanult, finnugor és magyar nyelv és irodalom szakot végzett, de foglalkozott klasszika filológiával is. Négyéves kinntartózkodása során számos néprajzi és nyelvjárásgyűjtő tanulmányúton vett részt, szerte Észtországban. Néprajzi érdeklődését nagyszámú hazai és észtországi publikációja is jól mutatja. 1937 őszén a következő órákat hirdette meg: heti két órában magyar nyelv kezdőknek (népmese és népdalelemzés hanganyag segítségével); magyar nyelv heti két órában haladók részére (irodalmi szövegelemzés hanganyag alapján); válogatás a XX. századi magyar prózából haladóknak, heti két óra. Ha Györke Józsefet kevés irodalomórájáért korholtuk, ugyanezt megtehetjük Fazekas Jenővel nyelvórái módszerét látva, bár a gyakorlat nem biztos, hogy mindenben az előzetes tervek szerint alakult. (Mindenesetre az ismertettét félév tökéletesen jellemző példa az óra kinálata.)

Fazekas Jenő néprajzi tárgyú és ismeretterjesztő jellegű írásain kívül egy észti kollégájával óriási vállalkozásba fogott. Felix Oinas budapesti észti lektorral magyar-észti nagyszótár készítését tervezték. Az Eesti Hõim 1938-as híradása szerint a készülő szótár egyike a legnagyobbaknak Észtországban, mintegy ezer oldalas, s elkészülte egy éven belül várható. A szótárra nyilvánvalóan óriási szükség lett volna Tartuban és Budapesten egyaránt, de sajnos nem készült el. Későbbi sorsáról nincs hír. Jakó Géza tallinni magyar vendégtanár ugyan készített egy magyar-észti- finn turistaszójegyzéket a harmincas években, de ez túlon túl kicsi volt oktatási célokra, így 1993-ig maradt mindkét irányban a közvetítő szótárak vesződséges és nem mindig célravezető használata.

Fazekas Jenő lektorsága második fele egyre bizonytalanabb politikai légkörben telt. A Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradékának aláírása után már nem a három balti állam annexiója, hanem legfeljebb időpontja volt

kérdéses. A szabad Észtország akkori utolsó magyar lektorának. Fazekas Jenőnek a két évtized során összegyűjtött értékes hungarológiai gyűjtemény sorsára hagyva, kényszerűen kellett távoznia. Mielőtt az utolsó erről szóló, hitelesnek látszó dokumentum következne, ismét csak meg kell emlékezni a tárgyalt periódus más tartui hungarológiai eseményeiről.

A két világháború közti időszakban sohasem látott népszerűségnek örvendett a finnugor rokonsági mozgalom. Ennek megfelelően Észtországban, s így Tartuban is tekintélyes számú egyesület, tudós társaság támogatta kiemelten a magyar-észt kultúrkapcsolatok fejlesztését. A Magyar Intézet mellett a Rokonnépek Akadémiai Klubja, a Fennougria Egyesület, Az Észt-Finn-Magyar Egyesület stb. Nemcsak rokonsági napot tartottak évente, hanem rendszeresen megünnepelték március 15-ét. Gragger Róbert is ilyen alkalmon adott elő Tartuban, 1923-ban. Kiemelkedő jelentőségű volt a Madách-centenárium alkalmából rendezett 24-es márciusi est is, ennek bevételét a Tartui Magyar Intézet javára fordították. A márciusi ünnepségek előadói között találjuk a kint dolgozó magyar professzorokon és lektorokon kívül Gustav Suitsot, Villem Ernitset, Julius Mägistét, Vikár Bélát és még sok jeles tudóst.

A rokonsági mozgalmak reprezentatív seregszemléi voltak a Finnugor Közművelődési Kongresszusok. Az 1930-as budapesti kongresszus szervezésének tudományos előkészületeiben a tartui magyar tanárok is részt vettek.

Nem szabad elfeledni azt sem, hogy a lektorátus és az intézet jó munkája nyomán a magyartanítás túlnőhetett az egyetem falain. „Hogy a magyar nyelv és kultúra iránt általános érdeklődés ébredt az emberekben mifelénk, az is mutatja, hogy a tartui Hugo Troffner Gimnáziumban A. Koit kisasszony vezetésével megszervezték az első magyarul tanuló csoportot” - tudatta az Eesti Hõim 1930-ban.

A nagyszámú magyar-észt diákcsera-akció szintén ragyogó terepe volt a kölcsönös ismerkedésnek, nyelvtanulásnak. Az 1930 után rendszeressé vált hallgatói részképzések névsorát böngészve későbbi finnugor tanszékvezetőkkel, híres egyetemi professzorokkal találkozunk. Pesten járt Alo Raun, Felix Oinas, Paula Palmeos, Tartuban többek között Kálmán Béla és Lakó György. Nagyon szomorú, hogy a későbbi szovjet megszállás miatt 1944-ben a fiatal Palmeos kivételével mindenki elvándorolt. Raun és Dinas az Egyesült Államokba, a két akkori vezető professzor, Mägiste és Mark Svédországban telepedtek le. Valamennyien kitűnő hungarológusok voltak, óriási űr maradt utánuk.

A húszas-harmincas évek irodalmi fordításainak, könyvcsemegéinek, koncertjeinek még vázlatos felsorolása is reménytelen vállalkozás lenne. A magasszintű politikai látogatások is egymást érték. Mégis, mindenképp kiemelésre érdemes gróf Klebelsberg Kunó északi útja, melynek során 1930.

május 7-én Tartuba is ellátogatott. Itt felkereste az egyetemet, az egyetemen a Magyar Intézetet, majd az Észt Tudós Társaságot. A város levéltárában középkori magyar okiratokat nézett meg. A kultuszminiszter észtországi látogatásával megkoronázta azt az évtizedes tevékenységet, amellyel a Tartui Magyar Intézet megszületését és működését segítette.

A Magyar Lektorátus és a Magyar Intézet megszűnése. Egy korszak vége (1941)

1941-re olyan képtelenné vált a helyzet, hogy Fazekas Jenő elhagyta Tartut. Később Helsinkiben, majd Uppsalában dolgozott. Az utolsó napokról szívszorító levélben számol be Virányi Elemér egykori kedves tanítványainak egyike, Budapestre juttatott levelében:

„Kedves Barátom! Kérlek, küldd ezentúl a néprokonsági szemlét az Észt tudományos Társaság címére. Az Észt Irodalmi Társaság működését gyakorlatilag befejezte. Az „Eesti kirjandus” című folyóirat megjelenését 1940-ben megjelent 8. számával megszakította. Az észt és finnugor tanszékek jelenleg így alakultak ki a Tartui Állami Egyetemen: 1. az észt nyelv tanszékének vezetője A. Saaresle professzor, oktatók J.V. Veski és P. Ariste, tanársegéd V. Tauli; 2. a finnugor nyelvek tanszékének megbízott vezetője J. Mägiste professzor, oktatók A. Suits, M. Toomse, A. Raun, tanszéki professzor J. Mark. Ezenkívül a tanszékhez tartozik még Kristjan Kurc rektorhelyettes, a marxizmus-leninizmus tanszékének vezető professzora.

Dr. Fazekas tegnap elutazott tőlünk. A Tartui Magyar Intézet vagyonát az egyetemtől kijelölt bizottság a tartui egyetem (sic!) számára átvette, s egyelőre az Észt és Rokonnnyelvek Levéltárának gondozására bízták. A magyar nyelv tanításáról, amennyiben arra az Észt Tanácsköztársaság Tartui Állami Egyetemén egyáltalán szükség lesz, a finnugor tanszék (sic!) oktatója, A. Raun gondoskodik. /.../ A tudományos tevékenység szervezése terén meg kell még említeni, hogy az eddig működött tudományos kutatótársaságokat felosztották, s helyükbe lép a tudományos kutatóintézet, amelynek megszervezése jelenleg folyik.”

Tartu, 1941. február 15.

Újrakezdés a romokon. Hungarológiaoktatás 1949 és 1993 között

1942. január 30-án az egyetemen ismét megkezdődött az oktatás. Az időközben eltűnt Alo Raun és Julius Mark ismét oktatni kezdett. Sajnos csak

pillanatra lélegezhetnek fel. Kijevből, 1942. július 3-án kelt levél szerint: „Dorpat félig leégett, csak az egyetem és épületeink jó része maradt megkímélve. /.../ Az egyetem csak részben működik.”

1944 őszén újra Tartui Állami Egyetem. Az egyesített észti nyelvi és finnugor tanszék vezetője Paul Ariste professzor lett. 1946 őszén ismét szétvált a két tanszék, Ariste az utóbbi vezetője maradt.

A korszak hungarológiájának híres - sokáig sajnós egyedüli - alakja Paula (Pauline) Palmeos (1911-198...). 1944. november 29-én nevezték ki a finnugor tanszék oktatójának, elsődlegesen a magyar nyelv tanítása végett. Palmeos a harmincas években Györke Józsefnél kezdett magyarul tanulni. 36/37-ben csereösztöndíjasként Budapesten tanult, Zsirai Miklós előadásait is hallgathatta. A tényleges magyaroktatást csak kinevezése után négy évvel kezdte meg. Hosszú tanári pályafutása során kitűnő (mű)fordítókat nevelt, annak ellenére, hogy nem volt sem magyar lektor, sem lektorátus, se fejlődő magyar könyvgyűjtemény. Ráadásul a magyar a finnugor szak tanrendjében csak egy az urali nyelvek közül, így ha valaki hungarológiával szeretett volna foglalkozni, az ahhoz látogatható órák száma bizony irracionálisan alacsony volt. Kezdő és haladó(bb) szint létezett, mindkettő heti egy-egy óra volt egy éven át. Palmeos hosszú időn át adott elő magyar nyelvtörténetet is. Tudományos munkákat elsősorban a finnugor nyelvekről publikált.

Paula Palmeoson kívül rövidebb-hosszabb ideig magyart tanított még az orosz filológusként végzett Strömpl Judit, valamint a Tartuban járt kárpátaljai magyar aspiránsok is.

Az igazi méltó utód azonban a jelenleg Jyväskyläben lektorkodó Tönu Seilenthal, aki maga is több tehetséges hallgatót nevelt már. Seilenthal felismerve a finnugor tantervi keretek szabta lehetőségek szűkös voltát, haladónak programon kívüli magyar nyelvi kurzust is tartott, és ő volt az, aki Fazekas Jenő után félszáz évvel végre újra tartott magyar irodalomtörténeti órát, igaz, kísérleti jelleggel. Paula Palmeos halála után a Seilenthal nevelte hallgatók közül Anu Nurk kezdett magyart tanítani, 1989-ben. Ugyanebben az évben kezdett szintén magyart tanítani Ene-Asu Ōunas is. Előbbi jelenleg félállásban, utóbbi óraadóként az Uráli Nyelvek Tanszékének alkalmazottja. 1991-ig a magyaroktatás órakerete a Palmeos-korszak szintjén maradt. Ekkor azonban örvendetes változás történt: a gyakorlati nyelvoktatást három szintre, kezdőre, középhaladóra, haladóra bontották, s ez a differenciálás némi óraszám-emelkedést is vont maga után. Ezenkívül most már magyar országismeret is szerepel a finnugor szakos programban, egyféléves óráként.

1940 és 1990 között 68 magyar irodalmi mű látott önálló kötetben napvilágot. A folyóiratokban megjelent fordítások mennyisége tengernyi. Ezzel a 68 kötetel a magyar irodalom a 9. „legfordítottabb” irodalom Észtországban. Talán ez mutatja leginkább azt a magyar kultúra iránti

olthatatlan szonjat, ami Észtországban a legmostohább időkben is megnyilvánult. Ehhez hozzávehetnénk még azt a temérdek népdalt, Bartók és Kodály kórusműveit, amelyet észt énekkarak élénkeltek.

A korszak legörvendetesebb hungarológiai tárgyú publikációja talán mégis Anu Nurk és Pusztay János frissen megjelent Észt-magyar zsebszótára, hiszen a szótárra a diákok jó hetven éve vártak. A szótár története röviden annyi, hogy Pusztay János 1990-ben tanulmányúton járt Tartuban, s ráunva a közvetítő szótárakból tornyosuló kupacokra, Anu Nurkkal úgy határozott, belátható időn belül elkészítik a hiányzó műve kis változatát. Mindezzel azonban már jelenhez érkezünk.

A tartui Magyar Lektorátus újraalakulása (1993). A magyar nyelv és kultúra (hungarológia) szak tervezete

A Magyar és az Észt Köztársaság között kötött egyezménynek köszönhetően 1993. szeptember 1-én újrakezdhetette munkáját a Tartu Egyetem Magyar Lektorátusa. A lektorátust a budapesti Nemzetközi Hungarológiai Központ azonnal alapkönyvtárral látta el, mivel az 1941 előtti gyűjteményből szűk másfélszáz szépirodalmi és nyelvészeti könyvet leszámítva semmi sem maradt. Az 1944 (1949)-1993 között gyűjtött magyar anyag, amely a finnugor tanszék könyvtárában összegyűlt, sajnos jelentéktelen mennyiségű volt, sorozatai, többkötetes munkái túlnyomórészt hiányosak. A régi Magyar Intézet tudományos sorozatából egyetlen (!) példány sem maradt.

Nagy segítség azonban, hogy a sorok írója, miként lektorelődei is, számíthat a helybéli, hungarológiával is foglalkozó kollégák támogatására, elsősorban a már előző fejezetben is említett T.Seilenthal, A. Nurk és E-A. Őnass segítségére. Azt is örömmel említem meg, hogy az Uráli Nyelvek Tanszékén jelenleg működő professzorok - Ago Künnap, Tiit-Rein Viitso, Paul Alvre, Eduard Vääri - mindegyike jól ismeri a magyar nyelvet.

Tartuba érkezésemkor a következőket tartottam a legfontosabbnak.

1. A lektorátus könyvtárának minél gyorsabb, megnyugtató elhelyezése, leltárbavétele, hogy az mielőbb a hallgatóság rendelkezésére álljon. Az egyetem - szűkös lehetőségei ellenére - főépületi helyiséget bocsátott a finn és a magyar lektorátus rendelkezésére, így „társbérletben” vagyunk északi rokonunkkal. Arra is remény van, hogy áprilistól hozzáértő segédcserét kaphat a Magyar Lektorátus, a magyar könyvtári katalógus elkészítéséhez, így a könyvtár nyitvatartása is meghosszabodhatna.

2. Kapcsolatfelvétel, információcsere az észtországi hungarológiai társaságokkal. Tartuban jelenleg az országos Észt-Magyar Társaságnak és A

Munkácsy Mihály Magyar Kultúregyesületnek van a legtöbb tagja, utóbbinak elsősorban Kárpátaljáról elszármazottak a tagjai. Egyre-másra alakulnak azonban újjá a 41 előtt létezett kisebb magyar baráti körök is. Feltehetően az év áprilisában sor kerül az Ész-Magyar Társaság tartui tagozatának magalakítására is.

Az 1993-ban létrehozott Ész hungarológiai Bizottság munkájában a maga módján a Magyar Lektorátus is részt vesz. Rendkívül fontos a tallinni Magyar Kulturális Képviselettel épülő kapcsolat is. Ezen intézmény vezetője a Magyarországon végzett, magyarul anyanyelvi szinten beszélő Anne Hütt. Vele az első nagyobb közös munka az Észtországban fellelhető hungarológiai szakirodalom jegyzékének összeállítása lesz.

3. A magyarságtudományi stúdiók körének bővítése. Szakmai háttér teremtése egy új ész hungarológus nemzedék felneveléséhez.

A nyelvoktatás terén máris komoly változások történtek. 1994. február 1-től heti nyolcórás, intenzív magyar nyelvi csoport is indult a régebbi, alacsonyabb óraszámú formák megtartása mellett. Az érdeklődés minden elképzelést felülmúló: az intenzív csoportba 28 (!) hallgató jelentkezett, a tavaly ősszel magyart tanulni kezdettek 80%-a ezt a formát választotta, és a haladóbbak közül is többen jöttek. Az intenzívebb oktatással elérhető az a minimális nyelvóraszám, ami ahhoz szükséges, hogy a tehetséges hallgatókat a magyarul tartandó magyarságtudományi stúdiókra nyelvileg felkészítsük. Legszebb reményeink szerint már ez év őszén megindulhat a magyar nyelv és kultúra (hungarológia) szak. A hungarológia szak terve tavaly ősszel született meg. A tantárgyi struktúra-gerinc és a tematika tervezete tavaly ősszel készült, a magyar gimnáziumi magyarságtudományi vizsgaminimum, a budapesti ELTE hungarológiai szakjai tanegységlistái, több külföldi hungarológia szak felépítése, s természetesen a tartui igények és a tartui bölcsészkar tantervi struktúra figyelembevételével. A szakról itt csak a tervezetet közlöm, részletes ismertetésével, vonatkozó statisztikai információkkal bőségesen foglalkozni fogok egy erről szóló munkában.

A magyar nyelv és kultúra (hungarológiai) szak tanterve

I. Képzési szakasz (Alamaste)	(15 th)	
UK 11	Kiejtési és helyesírási gyakorlat	1 th
UK 12	Magyar nyelv I. (kezdő)	4 th
UK 13	Magyar nyelv II. (középfaladó)	4 th
UK 14	Magyar nyelv III. (haladó)	3 th
UK 15	Országismeret I.	1 th

UK 16	Országismeret II.	1 th
UK 110	Praktikum	1 th
II. képzési szakasz (Keskaste)		(18 th)
UK 21	Magyar nyelv IV. (képességfejlesztés)	4 th
UK 22	Fordítás magyarról észtre	2 th
UK 23	Fordítás észtről magyarra	2 th
UK 24	A magyar nyelv finnugor alapjai	1 th
UK 25	Magyar művelődéstörténet I.	1 th
UK 26	Magyar művelődéstörténet II.	1 th
UK 27	Magyar irodalomtörténet I. A kezdetektől 1772-ig	1 th
UK 28	Magyar irodalomtörténet II. A felvilágosodás és a reformkor irodalma	1 th
UK 29	Leíró nyelvtan	2 th
UK 210	Praktikum	1 th
UK 211	Évfolyamdolgozat	2 th
III. képzési szakasz (Ülemaste)		(21 th)
UK 31	Társalgási gyakorlat	1 th
UK 32	Szakszövegolvasás	2 th
UK 33	Magyarország története	2 th
UK 34	Magyar nyelvjárások	1 th
UK 35	A magyar nyelv története	2 th
UK 36	Magyar néprajz	1 th
UK 37	Magyar irodalomtörténet III. Romantika és realizmus. A századvég művészi áramlatai	1 th
UK 38	Magyar irodalomtörténet IV. A „Nyugat” és kora. A határon túli magyar irodalmak indulása	1 th
UK 39	Kortárs magyar irodalom határainkon innen és túl. Az „ötágú síp”	1 th
UK 310	Szakdolgozati szeminárium	1 th
UK 311	Szakdolgozat	8 th

Néhány adat a magyar nyelv és kultúra szakról

Órák típusa	Képzési szakasz		
	I.	II.	III.
a. eszköznyelv szerint			
Nyelvi képzés/országismeret	14	8	3
Észt nyelvű előadások	0	3	0
Magyar nyelvű előadások	0	4	9
Egyéb (egyéni munka)	1	3	9

b. szakterületenként			
Nyelvészet	0	3	3
Irodalom	0	2	3
Történelem	0	0	2
Művelődéstörténet	0	2	0
Néprajz	0*	0	1

Jegyzetek

1. Gragger 1923 márciusi, északi rokonnépeinek körében tett előadókörútja arra a célra szolgált, hogy tájékozódjék a berlini Magyar Intézetben felállítandó Észti Lektorátus ügyében. A tervezett lektorátusról lelkes hangon számolt be K.E. Sööt a Postimees hasábjain 1923. július 15-én.
2. Mindazonáltal nem valószínű, hogy Veskétől nagyobb terjedelmű hungarológiai írás maradt volna hátra kazanyi időszakából, ugyanis 1890-ben tragikusan fiatalon, váratlanul elhunyt. Rövid ottani professzorsága idején nyári gyűjtőutakkal egybekötött úttörő tudományos munkát végzett a cseremiszi nyelvjárások kutatásában.
3. 1891 augusztusától napilap. Napilapként is jelentős figyelmet szentelt a magyar kultúra ismertetésére. A szovjet periódusban megszűnt. 1991. január 1-én indult újra, Tartuban.
4. Csekey István részletesen ismerteti kiküldetése bonyodalmas ügymenetét az Északi írások 49-50. lapján.
5. Csekey feljegyzése szerint Virányi csak jó öt hónappal kinevezése után érkezett meg. Hogy 1922 telén még nem tanított, ezt közvetve más források is igazolják. Az Eesti Hõim szerint is 11 szemeszter oktatómunka után tért haza Virányi, 1928 nyarán.
6. Gragger szervezési modelljének követése gróf Klebelsberg kifejezett kívánsága volt. Az intézet szerveződésének gondolatát jól összeválogatott

* Természetesen az első képzési szakasz országismeret órái is tartalmaznak földrajzi, történelmi, néprajzi tudnivalókat.

th=Tanulmányi hét. „Magyarra fordítva” kb egy szemeszteres, heti két órás tanegység. Mivel a tartui bölcsészkar tanegységlisták szerint nem minden tantárgyból kell minden félév végén érdemjegyet szerezni, ezért egy-egy kódszám alatt esetenként többféléves óra van. Innen a lista tömör volta.

alapkönyvtárral együtt a kultuszminiszter már korábban fölvetette Alexander Hellat Budapestre akkreditált észt ügyvivőnek.

7. A Magyar Királyságnak 1923-ban - szemben a mai helyzettel - Tallinnban volt követsége, amely a finn ügyekkel kapcsolatos teendőket is ellátta.
8. A huzavona oka az volt, hogy a tallinni magyar királyi ügyvivő az „orosz veszély”-re hivatkozva nem akarta átadni a könyvtár tulajdonjogát, ellenben verziója szerint az egyetem állta volna az összes felmerülő költséget. Az egyetem ebbe érthető módon nem volt hajlandó belemenni, nota bene, az ügyvivő pesszimizmusát bizonyos értelemben igazolta a történelem.
9. Tartuban az első szovjet megszállás 1941 nyaráig tartott. A német megszállás alatt az Ortskommandatur tanyázott az egyetem főépületében, így azt a Filológiai Fakultás lényegében nem használhatta. A bölcsészkar egyes órái 42 telén indultak újra. A „Dorpát félig leégett” tudósítás némiképp túloz, bár kétségtelen, hogy a város egyik szimbóluma, a Kivisild 'Kőhíd' már 1941. július 1-jén megsemmisült, a kisebb-nagyobb belövések az oroszok kiveréséig érték a várost. A szovjet csapatok 1944 februárjában foglalták el újra Narvát, augusztus végén Tartut. A várost ekkor érte katasztrofális bombázás, a belváros fele megsemmisült. Az egyetem és néhány melléképülete megmaradt, de a tűzvészek során rengeteg könyvtári és levéltári anyag elégett.

Irodalom

Ariste, Paul: Eesti ja soome-ugri keelte opetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis 1802-1952. in: TRÜ Toimetised 35. Tallin, 1954. 77-108 l.

Aus den Forschungsarbeiten des ungarischen wissenschaftlichen Instituts in Tartu (Dorpat). Hrsg. von Stephan v. Csekey. Tartu-Dorpat, 1930. (Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Dorpatensis 8-13a)

Bán Aladár: Észt-magyar érintkezések a múltban és a jelenben. Turán 1929. 21-5 l. Budapest.

Bán Aladár: Gróf Klebelsberg Kunó északi útja. Turán 1930. 12-7 l. Budapest

- Csekey István: Északi írások. Budapest, 1928.
- Csekey, Stephan von: Die Organisierung wissenschaftlicher Auslandsinstitute. in: Soome-ugri II. Hariduskongress. Tallinn, 1924. 157-40 l.
- Csekey, Stephan: Tartu ülikooli Ungari instituut. Pääwaleht 1923. június 8. 1.1. Tallinn.
- Fazekas Jenő: Ungarlus je euroopa kultuur. Varamu 1939/10. 102-6 l. Tallinn.
- Künnap, Ago - Palmeos, Paula - Seilenthal Tonu: Pilk uurali keelte uurimislööle. in: Pohja ja itta. Lehekülgi meie sugulaskeltele uurimislööst. Tallin, 1974. 44-79 l.
- Palmeos, Paula: Mälestuskilde opingute ajast. Kézirat.
- Palmeos, Paula: I. még Künnap
- Palmeos Pauline: --. Kézirat.
- Raun, Alo: Az ötvenéves Julius Mark, Turán, 1940. 56. l. Budapest.
- Seilenthal, Tonu: I. Künnap
- Sööt, K.E.: Ungari instituut Berliini ülikooli juures. Postimees, 1923. július 15. 3.1.
Tartu. Tartu ülikooli ajalugu I. szerk. H. Piirimäe. Tallinn, 1982.
Tartu ülikooli ajalugu II. szerk. Karl Siilivask. Tallinn, 1982.
Tartu ülikooli ajalugu III. szerk. Karl Siilivask-H. Palamets. Tallin, 1982.
Tartu ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava. 1930-I; 1931; 1932/II; 1933; 1934; 1935; 1936/I; 1937.
- Tering, Arvo: Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632-1710. (Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis V.) Tallinn, 1984.
- Virányi Elemér: Ungari hariduse arenemiskäigu peajooned. Üliopilasleht 1926/III. 44-5 l; 1926/IV. 57-60 l. Tartu.
- Vääri, Recl: Soome ja ungari keele lektoraat Tartu ülikoolis 1928-1940 aastal. in: Töid eesti filoloogia alalt III. Tartu, 1970. 302-11 l.

Az utolsó levél. Turán, 1942. 49 1. Budapest.

A felsoroltakon kívül felhasználtam az Eesti Hõim című negyedévenkénti periodika (Tartu, 1928-1939) hírvátát.